

КОНЦЕПТ СМЕРТІ У ЛІРИЦІ УКРАЇНСЬКОГО РЕЗИСТАНСУ

Концепт можна назвати своєрідним згустком культури у свідомості, за допомогою якого людина входить у цю культуру. Головна функція концептів - заміщення у процесі думки невизначеної множинності предметів однакового роду [1, с. 269]. А.Вежбицька визначала концепт як об'єкт зі світу «ідеальне», що має ім'я. Він повинен віддзеркалювати певні культурно зумовлені уявлення людини про світ «дійсність» [3]. Ю.Степанов виділяв такі компоненти концептів: 1) актуальна ознака, основна, що відома кожному носію культури; 2) додаткова пасивна ознака, що є актуальною для певної групи чи окремих носіїв культури; 3) внутрішня форма концепту, що не усвідомлюється у повсякденному житті, але визначає його зовнішню форму [6, с. 44].

У концептуальних дослідженнях виділяється кілька підходів: психологічний (С.Аскольдов, Д.Ліхачов), що мотивує виникнення концепту зіткненням словникового значення з особистим і народним досвідом; логічний (Н.Арутюнова), що протиставляє наукове та «наївне» знання; філософський (В.Колесов), що розглядає концепт як основну одиницю національної ментальності у мові; лінгвокультурологічний (Ю.Степанов), що розуміє концепт як основну одиницю культури у ментальному світі людини; інтегративний (Г.Слишкін, С. Воркачов), що визначає концепт як багатомірне культурно значиме соціопсихічне утворення у колективному свідомому, що має мовне вираження; лінгвоантропологічний (М. Одинцова, Л. Нікітіна), який визначає людину центром досліджень; когнітивний (О.Кубрякова, І.Стернін) [6, 9]. Художній текст виражає вербалізовану частину концепту. Концепт як елемент індивідуально-авторської картини світу є аллоінваріантною частиною, оскільки автор подає його власну вербалізовану частину, що може відрізнитися від інваріантної частини.

Художній концепт є одиницею свідомості письменника і отримує свою репрезентацію у художньому творі чи сукупності творів і виражає індивідуально-авторське осмислення сутності предметів, явищ, дійсності загалом. Репрезентація концептів у художніх текстах є унікальною, що визначається не лише розумінням автором концепту, а й тим художнім контекстом, у якому він реалізується.

Концепт «смерть» є одним з універсальних концептів у мовній картині світу багатьох народів. Він включає в себе біологічний, філософський та релігійний аспекти. У ліриці українського резистансу спостерігаємо активне звернення до цього концепту, що зумовлено умовами, в яких творилися такі тексти.

«Поетичний резистанс у кожній національній культурі з'являється як історична закономірність, воля часу, як масова свідомість боротьби за свої найвищі ідеали» [8, с. 140]. Літературою українського резистансу називають літературу, що супроводжувала національно-визвольні змагання у 40-50-х роках. Цим терміном послуговуються такі дослідники: Д.Донцов, Ф.Погребенник, І.Роздольська, Ю.Русов, Т.Салига, Л.Сеник, С.Шах, І.Яремчук. Письменство опору виникло майже одночасно з першими загонами УПА, а відтак ця література мала на меті продовжити боротьбу силою слова, донести політичну ідею на образному рівні. На думку І.В.Роздольської, ця література стала продовженням знекровленого національного організму, і відповідно, не мала змоги дорівнятись до тієї, якій пощастило започатковуватися у мирний час. Але у такій літературі, наче у Космотвірній точці, фокусуються основні ідеї, мотиви, що виступають оберегами національного Космо-Психо-Логосу, але і стають твірною субстанцією, аби згодом повторити первинний Космогонічний акт, ритуал Сотворення Світу» [7, с. 4].

Концепт смерті є головним у ліриці резистансу, оскільки любов до України визначалася готовністю віддати за неї життя, прийняти смерть від ворога. Провідною ідеєю цієї лірики була боротьба за волю України, війна за неї і готовність справжнього героя померти заради цього. Смерть ставала

метою, тобто треба не жити заради батьківщини, а померати заради неї.
Розглянемо використання цього концепту на прикладі поезії Марка Боєслава:

Ми йшли голодні, з ніг валились,
Ордою ворог наступав.
Ми в ката ласки не просили,
В нас честь Батьківщини – свята! [2, с. 55]
Його шлях, мов сердита зміюка,
Смерть чатує на нього щодня –
Та для Тебе, Україно, лиш стука
Його серце з гнівного вогня [2, с. 60]

Хай на шляху і смерть, і біль –
Ми йдем, як буря, гурагани
До Храму честі, слави й волі! [2, с. 73]

Смерть містить у собі код визволення і свободи. Звідси – свідомий потяг автора до неї. Автор – це поет, герой, воїн, що мету свого життя вбачає у смерті за Україну. Смерть є частиною його життя і кінцевою метою.

У ліриці Марка Боєслава є два різновиди смерті: смерть героя і смерть ворога:

Чи бачиш, Христе, народу муки?
О, дай нам месну зброю в руки!
Вставайте, браття! Смерть тобі, кате!
Доволі крові і тортур! [2, с. 16]

Ці дві смерті чітко розрізнені. Смерть воїна – є метою його життя, смерть ворога – це покара, при чому покара Божа, тому у ліриці так часто звучить звертання до Бога як до всекараючої сили.

О буде свято, радість велика –
Світ обнови Бог нас покликав.
Хай згине зрада! Смерть клятим гадам!
Веди нас, Боже, - ми вже йдем! [2, с. 17]

У центрі концепту «смерть» – Україна (смерть героя за Україну, смерть катом за те, що розпинають Україну). Навколоядерна зона включає розуміння ліричним героєм смерті: смерть – як кінцева мета життя і смерть як покара за гріхи. У зоні ближньої периферії ми розташували образи, які наближають ліричного героя до розуміння концепту смерті: образ воїна та образ ката.

На думку Ж.-П. Сартра, смерть не виступає онотологічною частиною буття людини, адже це хтось інший помирає у власному бутті. Для героїв Марка Боеслава власна смерть, з одного боку, вважається реальною, а з іншого – вони наче вірять в інше буття, у життя після смерті, в якому вони побачать вільну Україну. Герої цих віршів розуміють неминучу смерть, але фанатична любов до Батьківщини сильніша за страх. Смерть для них – це свого роду плата за свободу України. Вони переконані, що це єдино можливий шлях для визволення:

Я вирву, пісне, серце й душу
І в путь хоробру дам тобі,
Хай гнів живих і мертвих зрушить,
Бо буде це останній бій [2, с. 77]

Межа між життям і смертю зміщується, життя є частиною смерті, смерть – частиною життя:

Ми лягли, як наказ твій велів,
Кров свою віддали волі в жертву,
Чином дух наш горів замість слів,
Щоб Ти встала, Вкраїно, із мертвих!

Україну автор бачить мертвою, а воскресити її може інша смерть. Він то говорить, що «Встає на смерть розбещена земля», то що «Рідна Мати в горі розп'ята». Зміщення просторів життя і смерті відбувається також тому, що у житті постійно присутня пам'ять про тих, хто вже поліг за волю України або загинув у Сибіру. Наприклад, у поезії «На столі на сіні» автор змальовує кілька просторових площин:

На столі на сіні

Свічка догорає,
Сива мати, мов зозуля,
З горя умліває.

Ой, прилинь, мій сину,
З раю, з того світу –
Відплати катам за мене
Й хату не огріту!

Ой, моя ти доню,
Прилинь із Сибіру,
Розпинають Україну,
Її славу й віру! [2, с. 15]

Автор відтворює типову картину тогочасного села. Мати – в Україні, дочка – у Сибіру (при чому невідомо, чи вона ще жива), син – у раю. Мати звертається до сина, як до живого, і просить його заступитися за неї та Україну.

Це картина теперішнього. Але вона може бути і проекцією у майбутнє: ось що буде – порожні холодні хати і самотня старість матерів.

Марко Боеслав не дає смерті особливих характеристик як образу. Є комплекс образів, що використовується для відтворення цього концепту: образ воїна, образ ворога, образ догораючої свічки, самотньої матері, розіп'ятої України.

У його творах смерть передчасна, але вона сприймається не як негатив, а як позитив. Її природність полягає саме у її передчасності.

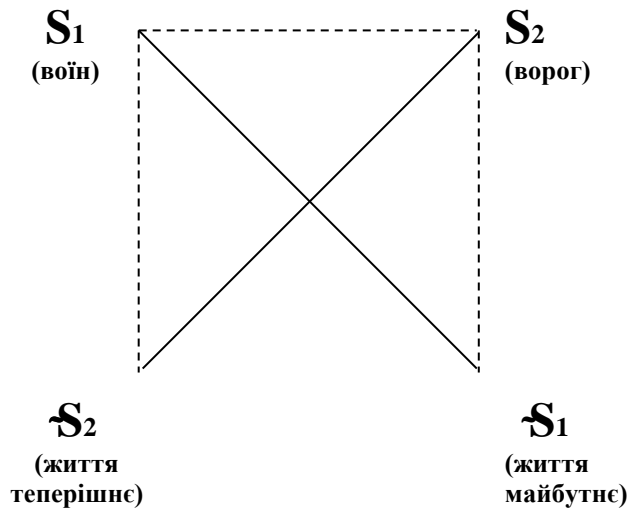
Життя стає частиною концепту «смерть», адже воно просякнуте наскрізь ідеєю смерті. Смерть є способом життя і його неминучістю.

У ліриці резистансу немає іншого осмислення смерті, проблеми вибору життя чи смерті, немає пошуку себе справжнього через подолання смерті або через її сприйняття. Вона обмежується до трьох аспектів: смерть воїна, смерть ворога, смерть України. Справжність героїв – у їхній смерті.

Саме життя потрібне для здійснення акту смерті як добровільної самопожертви, а смерть необхідна для народження нового життя матері, батьківщини, народу:

життя→смерть→життя

У семіотичному квадраті можемо вивести такі одиниці:

Плюсові опозиції – воїн і життя майбутнє, мінусові опозиції – ворог і життя теперішнє. «Свої і чужі» протиставляються через образи воїна-упівця і ворога-ката, інше протиставлення – теперішнє життя і життя минуле. У ситуації, що відбувається тепер, автор звинувачує воїна-загарбника, і лише смерть героя здатна повернути Україні колишню силу і волю.

Особливістю резистансної лірики є збагачення аналізованої концептосфери новими відтінками значень. У творчості Марка Боєслава, де особистісний чуттєвий досвід переплітається із трагедією людини-воїна, з осмисленням смерті як самопожертви, маємо таке розуміння смерті: це цілком логічний, закономірний і неунікнений кінцевий етап життя воїна-упівця, це шлях порятунку Батьківщини, а також смерть – це покара тим, хто замахнувся на волю України. Смерть органічно входить в буття, стає його частиною, мотиваційною основою самого життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность: Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.

2. Боеслав М. Непокірни слова. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 200 с.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языка // Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки русской культуры, 1999.– С. 265-305.
4. Осипова А.А. Концепт «Смерть» в русской языковой картине мира и его вербализация в творчестве В.П.Астафьева 1980-1990-х гг.: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01. – Магнитогорск, 2005. – 250 с.
5. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто. – М.: Республика, 2000. – 639 с.
6. Степанов Ю. Концепт // Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2004. – С. 42-67.
7. Роздольська І.В. Українська поезія резистансу 40-50-х років ХХ століття: генетичний контекст і естетична природа // Автореф. дис...канд. філол. наук: 10.01.01, Львівський нац. ун-т ім.І.Франка. – Л, 2000. – 19 с.
8. Салила Т. Муза і меч: Літературно-критичні нотатки про упівську поезію // Дзвін. – 1999. - № 5-6. – С. 140-150.
9. Тілліх П. Мужність буття. Небуття і тривога // <http://www.ji.lviv.ua/n37texts/tillich.htm>
10. Шенкао М.А. Смерть как социокультурный феномен / М.А. Шенкао – К.: Ника-Центр, Эльга; М.: Старклайт, 2003. – 320 с.